

+// Eki Üzerine On +// Suffix

Doç. Dr. Turgut BAYDAR*

Özet

Eklerin yapım ve çekim olarak tasnif edilmesinin ekleri tüm yönleri ile ifade etmede yetersiz kaldığı hemen hemen tüm araştırmacıların ortak kanaatleridir. Çalışmalar incelendiğinde bu durum hemen dikkatleri çekmektedir. Eldeki mevcut dil bilgisi çalışmalarından, yazılan makalelerden, sunulan bildirilerden, yapılan tartışmalı toplantılardan çıkan sonuç Türkçede eklerin tasnifinden işlevlerine kadar ekler üzerinde çeşitli sorunların varlığıdır. Bu da göstermektedir ki ekleri bir bütün olarak değil, tek tek ele almak gerekir. Bu şekilde eklerin tüm yönleri, kullanılış ve işlevleri tam olarak ortaya konulabilir. +// eki de çalışmalarda genellikle yapım ekleri içinde değerlendirilmektedir. Ancak söz konusu ekin tüm kullanılış özellikleri detaylı olarak incelenince ekin her kullanılışında tam bir yapım eki özelliği göstermediği görülmektedir. Eldeki çalışmada +// ekinin tüm kullanılışında tam bir yapım eki özelliği göstermediği karşılaştırmalı örnekler üzerinden tartışılacak ve ekin her kullanılışında aynı işlevi yerine getirmede dikkatlere sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: *Ekler, yapım ekleri, +// eki, ekin kullanılışları, işlevleri.*

Abstract

The annexes of attachments to classification as construction and shooting are common thoughts of almost all researchers who are insufficiently expressed in all aspects. When studies are examined, this situation draws immediate attention. The present outcome of controversial meetings at the present language information studies about the annexes, in the articles written, in the annotated annotations, is the existence of various problems on the annexes from the classification of annexes to their functions. This shows that it is important that the suffixes are handled one by one, not as a whole, and that all the aspects of the suffix and use of the suffix and its functions are fully revealed.

*Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, turgutbaydar@windowslive.com.

When the work is in progress, it is usually evaluated within the construction annexes. However, when the detailed use of all the usability features of the crop is examined, it will be seen that each use of the crop does not show a complete construction feature. It will be discussed through comparative examples in which the complete declaration of the present declaration does not show a full construction feature and will be presented with the utmost care that it does not exhibit a complete construction feature in every use where the attachment does not perform the same function in each use.

Keywords: *Suffixes, production suffixes, +II suffix, uses of suffixes, functions.*

Ekler ile ilgili yapılan tüm çalışmalarda eklerin işlevleri detaylı olarak incelendiğinde yapım ekleri içinde değerlendirilen bazı eklerin kimi kullanılışlarında tam bir yapım eki özelliği göstermediği görülecektir.

+II eki de bu eklerden biridir. Çünkü +II eki tüm kullanılışlarında tam bir yapım eki görevi yapmamaktadır.

Eldeki mevcut çalışmaların pek çoğunda ek, yapım eki başlığı altında incelenmiş ve alt başlık olarak ekin hangi işlevlerde kullanıldığı ve ne tür kelimeler türettiğinden bahsedilmiştir. Ancak ekin kullanılış ve işlev farklılıkları çalışmalarda net olarak ortaya konmamıştır.

Değerlendirme

Türkçedeki eklerin yapım ve çekim eki olarak sınıflandırılmasının yetersiz olduğu öteden beri dile getirilmektedir. Bundan dolayı bazı araştırmacılar da ekler ile ilgili yeni tasnifler yapmışlardır.¹ Türk Dil Kurumu dil bilgisi kolu tarafından ekler ile ilgili yapılan toplantılarda ortaya çıkan gerçek, ekler üzerinde toplu olarak değil de bir ek üzerine yapılacak monografik çalışmalarla konunun daha iyi anlaşılacağıdır. Bu değerlendirmenin haklılığından yola çıkarak bu çalışmada araştırmacıların pek çoğu tarafından² yapım ekleri içinde değerlendirilen +II ekinin her kullanılışında yapım eki işlevi üstlenip üstlenmediği sorgulanacak ve vereceğimiz karşılaştırmalı örneklerle konu tartışılacaktır.

¹ Örnek olarak bk. H. İbrahim Delice. "Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi", *Sosyal Bilimler Dergisi* 24 (2000): 221-235; Zikri Turan. "Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara: TDK, 2000, s. 1835-1844; Güner Gülsevin. "Türkçede Sıra Dışı Ekler ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara TDK, 2004, s.1267-1283.

² Örnek olarak bk. Muharrem Ergin. *Türk Dil Bilgisi*, 18. bs., İstanbul: Bayrak, 1989, s.150-151; Nurettin Koç. *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1990, s.96; Sezai Güneş. *Türk Dili Bilgisi*, 6. bs., İzmir, 2002, s.103-104.

Korkmaz *Türkiye Türkçesi Gramerinde* ek hakkında şu bilgi ve örnekleri verir: “*Türkiye Türkçesinin her ada gelebilen ve addan ad ve sıfat türeten en işlek eklerinden biridir. Ekin birbirine yakın veya birbirinden farklı bir işlev genişliği de vardır. Başlıca işlevleri şunlardır:*

Adlardan (bezen de sıfatlardan) ‘sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma yetkili olma’ anlamlarında sıfatlar türetir: acıklı, ağlamaklı, alaylı, çocuklu, dayanıklı, değerli, meraklı, sanatlı, şerefli, tatlı, uyumlu, varlıklı vb.

Adlardan ‘bir millete, bir kavme, bir hanedana, bir ülkeye, bir şehre, bir yere veya bir kuruluşa ait olma, bağlantılı olma’ anlamı veren sıfatlar türetir: Aksaraylı, Antalyalı, Asyalı, Karahanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu vb.

Adlardan yer adları türetir: Armutlu, Cihanbeyli, Denizli, Erdemli, Salihli, Turgutlu vb...” (Korkmaz 2003: 53-55).

Karaağaç da *Türkçenin Dil Bilgisi* isimli çalışmasında ek ile ilgili olarak “-lı, -li, -lu, -lü sıfat ekidir. Başlangıçtan beri Türkçenin belli başlı addan ad yapma eklerinden biri olarak kullanıla gelmiştir...”

Ad kök veya gövdesinin işaret ettiği varlık veya niteliğe sahip olanı bildirir: akıl > akıllı; beş > beşli; yağ > yağlı; yağmur > yağmurlu...

Özel adlar ile yer ve yön adlarından sonra kullanıldığında, yaygın işlevinin tam tersine, özel adın işaret ettiği yer veya varlığa ait olanı bildirir: Ankaralı; Asyalı; Bağdatlı Ruhi; köylü (kadın); kuzeyli (kişiler)...

Yineleme öbeği kurar: inişli çıkışlı; analı babalı; içli dışlı...” demiştir (Karaağaç 2012: 258-260).³

Yukarıda örnek teşkil etmesi açısından iki araştırmacının ek hakkındaki düşünce ve örneklerini verdim. Diğer çalışmalarda da hemen hemen bu yönde ifade ve örnekler mevcuttur.⁴

³ Ekin çekim eki işlevinde kullanıldığından bahseden araştırmacılar da vardır. Örnek olarak bk. Ek, Banguoğlu tarafından çekim ekleri içinde değerlendirilir. Tahsin Banguoğlu. *Türkçenin Grameri*, 4. bs., Ankara: TDK, 1995, s.330-331; Börekçi ekin hâl eki işlevinde kullanılması ile yapım eki işlevinde kullanılmasının ayrılması gerektiğini belirtir. Muhsine Börekçi. “Türkçede Hâl Eklerinin İşlevsel Olarak Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, İzmir, 24-29 Eylül 2004, Ankara: TDK, 2007, s.245-276; Üstünova çalışmasında eki işletme ekleri arasında verir. Kerime Üstünova. *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*, İstanbul: Kesit, 2008, s.128-132; Gülsevin de ekin tam bir yapım eki olarak işlev görmediğini bu nedenle de tür değiştirici ekler arasında değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Gürer Gülsevin. “Türkçede Sıra Dışı Ekler ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara TDK, 2004, s.1267-1283.

⁴ Örnek olarak bk. Muharrem Ergin. *Türk Dil Bilgisi*, 18. bs., İstanbul: Bayrak, 1989, s.150-151; Sezai Güneş. *Türk Dili Bilgisi*, 6. bs., İzmir, 2002, s.103-104.

Araştırmacıların ek hakkındaki ifade ve örnekleri daha çok ekin geçici vasıf isimleri oluşturduğu ile ilgilidir ve araştırmacılar eke *sıfat eki* de demektedirler. Ancak araştırmacılar ekin sıfat yapma işlevi ile kalıcı isim yapma işlevi arasındaki fark üzerinde durmamışlardır. Zaten ek ile ilgili problemler de burada baş göstermektedir. +II eki ister *adlardan (bezen de sıfatlardan) sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma yetkili olma anlamlarında* sıfatlar türetsin ister *adlardan bir millete, bir kavme, bir hanedana, bir ülkeye, bir şehre, bir yere veya bir kuruluşa ait olma, bağlantılı olma anlamı veren* sıfatlar türetsin ister de *yineleme öbeği* kursun tüm bu kullanılışında ek, geldiği isimlerden geçici vasıf isimleri yapmaktadır. Korkmaz ekin bu kullanılışlarında da *sıfat* yaptığını belirtmiş; sadece *yer adları* yapar demiştir.

Yukarıda verilen örnekler üzerinden ekin (sıfat yapma) bu işlevini inceleyelim. *çocuklu, dayanıklı, değerli, meraklı, sanatlı, Aksaraylı, Antalyalı, Asyalı, akıllı, yağlı, Ankaralı, Bağdatlı, inişli çıkışlı, analı babalı* örneklerindeki kelimeler, genelde +II ekini almadan önce bir vasıf ismi olarak kullanılamayacak kelimelerdir. Bunlar +II ekini aldıktan sonra sıfat/ zarf olarak kullanılabilir hâle gelmişlerdir. *çocuk, Aksaray* ya da *yağ* kelimeleri bu hâlleri ile birer vasıf ismi olarak kullanılamazlar. +II eki bu kelimelere gelerek onların birer vasıf ismi olarak kullanılabilmelerini sağlamıştır. Ancak kelimeler +II ekini aldıktan sonra birer vasıf ismi olarak kullanılabilmelerine rağmen bunların anlamlarında köklü bir değişiklik olmamıştır. Yani kelimelerin türleri değişmiş; ancak anlamlarında köklü bir değişiklik olmamıştır. Bir yapım ekinin başlıca işlevi geldiği kelimelerden yeni anlamlı kelimeler oluşturmaktır. Söz konusu örneklerde bu işlev gerçekleşmediğine göre ek, bu kelimelerde bir yapım eki görevi üstlenmiş midir? Elbette ek, bu kullanılışıyla bir çekim eki olmaktan da uzaktır. Ek, kelimelerin türlerini değiştirmesi bakımından bir yapım eki, kelimelerin anlamlarında kalıcı bir değişiklik yapamamasından dolayı da bir çekim eki özelliği göstermektedir. Bunu şöyle de somutlaştırabiliriz. *iş* kelimesine +CI eki getirilince *işçi* kelimesi oluşur. *iş* ile *işçi* arasındaki ilişki ile *çocuk* ile *çocuklu* kelimeleri arasındaki ilişki aynı değildir. *işçi* artık *işten* farklı, yeni bir kelimedir; ancak *çocuk* ile *çocuklu* kelimeleri arasında böyle bir durum yoktur. Ek, kelimenin türünü değiştirmiş; ancak anlamında kalıcı bir değişiklik yapamamıştır. Çünkü *çocuk* kelimesi +II ekini aldıktan sonra *çocuktan* farklı yeni anlamlı bir kelime olamamıştır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi çalışmalarda asıl dikkat çekici olan ekin geçici vasıf ismi oluşturmak yanında yeni kalıcı isimler yaptığı üzerinde hasseten durulmamış, ekin bu iki farklı kullanılışı arasındaki fark sorgulanmamıştır. Aslında araştırmacılar tarafından verilen bazı örneklerde de

ek, geldiği isimlerden yeni anlamlı kalıcı isimler türetmiştir. Korkmaz'ın verdiği *Karahanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Armutlu, Cihanbeyli, Denizli, Erdemli, Salihli, Turgutlu* örneklerinde ve Karaağaç'ın verdiği *köylü* örneğinde bu durumu görebiliriz.

Yine araştırmacılar tarafından yukarıda verilen örnekler ile *Karahanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Armutlu, Cihanbeyli, Denizli, Erdemli, Salihli, Turgutlu, köylü* örnekleri farklılık göstermektedir. +II eki verilen tüm örneklerde aynı işlevi yerine getirmemektedir. Yukarıda verilen örneklerde ek geldiği isimlerden geçici vasıf isimleri oluşturmuş; *Karahanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Armutlu, Cihanbeyli, Denizli, Erdemli, Salihli, Turgutlu, köylü* örnekleri ile biraz sonra bizim vereceğimiz örneklerde ise geldiği isimlerden kalıcı yeni kelimeler türetmiştir. Bu kelimeler dikkatlice incelenirse birinci gruptaki kelimeler yani *yağlı, yağmurlu, acıklı, ağlamaklı, alaylı, çocuklu, dayanıklı, değerli, meraklı, sanatlı, şerefli, uyumlu, varlıklı* vb. isim tamlamalarında tamlayan/ belirten unsur olarak kullanılamazlar. Ama ikinci gruptaki kelimeler yani Korkmaz'ın verdiği *Karahanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Armutlu, Cihanbeyli, Denizli, Erdemli, Salihli, Turgutlu, tatlı* vb. ile Karaağaç'ın verdiği *köylü* bir isim tamlamasında tamlayan/ belirten unsur olarak kullanılabilir. *Karahanlı Devleti, Denizli şehri, Salihli ilçesi, Turgutlu kaymakamı, köylü pazarı* gibi. Bu da, bu kullanılışların ikisinde de ekin aynı işlevi yerine getirmediğini göstermektedir.

+II eki sadece bu örneklerde geldiği kelimelerden kalıcı isim yapmamıştır. Dilde bunların yanı sıra pek çok kelimedede ek aynı işlevi yerine getirmektedir.

yelkenli, yerli, sözlü, analı kızlı (yemek adı), yazılı, Hocalı (köy ismi), Araplı (yörükleri), Elmalı, Osmanlı, Haçlı, Selçuklu, Üzümlü, Gazneli vb. örneklerde de ek aynı işlevi yerine getirmiş, yani geldiği kelimelerden yeni anlamlı kalıcı isimler türetmiştir. Bu örneklerin sayısı artırılabilir.

Ekin geçici vasıf ismi oluşturması ile kalıcı isim yapma işlevi arasındaki farkı şu üç örnekle daha da somutlaştırabiliriz. *Elma+I+I*daki, *Üzüm+lü+lü*deki, *Turgut+lu+ludaki* +II eklerinin ikisi de aynı işlevde midir? Türkçede bir ek birinci kullanılışında işlevini yitirirse/ ekin işlevini yitirdiği hissedilirse aynı ek ikinci kez devreye sokulur. Ekin ilk kullanılışında vermek istediği işlevin yetersiz kalması, ifadeyi pekiştirmek için vb. bu türlü kullanılışlara dilde rastlanır. Örneğin standart dilde *birisi, kimisi* gibi, ağızlarda da *yokturdur*⁵, *çalışmazsamsa*⁶ gibi kullanılışlarda bu durum görülür. Ancak yukarıda verdiğimiz *Elma+I+I*,

⁵ Bk. Turgut Baydar. "Yokturdur Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* 702 (2010): 1221-1223.

⁶ Bk. Turgut Baydar. "Erzincan ve Yöresi Ağızlarında -sA Enklitiği", *Konya: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 31 (2012): 83-92.

Üzüm+lü+lü, *Turgut+lu+lu* örneklerinde böyle bir durum yoktur. Çünkü kelimelere gelen ekler, farklı farklı işlevleri yerine getirmektedirler. Birincisi isimden isim yapan yapım eki işlevinde, ikincisi ise geldiği kelimedenden sıfat görevinde kullanılabilir bir kelime oluşturma işlevinde kullanılmıştır. Bu da çok net bir şekilde ekin her kullanımında kalıcı isim türetmediği yani her kullanımında tam bir yapım eki özelliği göstermediğini tanıklaması açısından son derece önemlidir. Türkçede bir kelimeye yapım eki ve çekim eki getirilecekse önce yapım, sonra da çekim ekinin geleceği malumdur. Yukarıda verdiğimiz örneklerde de bu durum çok net olarak görülmektedir. Bu da şunu ifade etmektedir. Ek, iki durumda da aynı işlevi yerine getirememektedir. Bu yüzden de ekin her kullanımında tam bir yapım eki özelliği gösterdiğini/ her iki kullanımda aynı işlevi yerine getirdiğini söylemek zordur.

Sonuç

Türkçede ekleri yapım ve çekim ekleri olarak iki başlık altında incelemek, eklerin tüm kullanılış ve işlevleri göz önüne alınınca yeterli olmamaktadır.

Herhangi bir eki sınıflandırırken ekin her türlü kullanılış ve işlevleri ile çok sayıda örnek üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yapılarak karar verilmelidir. Bir ekin bir kullanılış özelliğinden dolayı eke şu ekidir demek her şeyden önce ekin kullanılış ve işlevlerini dikkate almamak demektir.

+// eki de sınıflandırılması çok kolay olmayan eklerden biridir. Çünkü ek, dilde sıklıkla kullanılmakta ve kimi kullanılışlarında bir yapım eki kimi kullanılışlarında ise bir vasıf isim yapan ek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekin bu iki kullanılışı birbirinden farklılık göstermektedir. Bu yüzden de ek kalıcı yeni anlamlı isimler türettiği *Osmanlı*, *Salihli*, *Hocalı*, *köylü*, *yelkenli* vb. kelimelerdeki kullanılışında tam bir yapım eki işlevinde; *şekerli*, *çocuklu*, *paralı* vb. kelimelerdeki kullanılışında da bir tür değiştirici ek olarak/ bir vasıf isimi oluşturan ek olarak işlev görmektedir. Bu da aslında ekleri sadece yapım ve çekim olarak iki başlık altında incelemenin yetersiz kaldığını göstermektedir.

Ek, bir sıfat ya da zarf görevi yapabilecek kelime yapan bir ek olarak kullanıldığında geldiği kelimelerin türlerini değiştirdiği için bir yapım eki özelliği, ancak geldiği kelimelerin anlamlarında köklü bir değişiklik yapamadığı için de bir çekim eki özelliği göstermektedir. Diğer kullanılışlarında zaten farklıdır. *Selçuklu*, *Karahanlı*, *Üzümlü* vb.de ek, artık tam anlamıyla bir isimden isim yapan yapım eki işlevindedir.

KAYNAKÇA

- 📖 Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK, 1995.
- 📖 Baydar, Turgut. "Yokturdur Üzerine", *Türk Dil Dil ve Edebiyat Dergisi* 702 (2010): 1221-1223.
- 📖 Baydar, Turgut. "Erzincan ve Yöresi Ağızlarında -sA Enklitiği", *S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 31 (2012): 83-92.
- 📖 Börekçi, Muhsine. "Türkçede Hâl Eklerinin İşlevsel Olarak Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme". *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı* 24-29 Eylül 2004 İzmir, Ankara: TDK (2007): 245-276.
- 📖 Delice, H. İbrahim. "Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 24 (2000): 221-235.
- 📖 Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak, 1989.
- 📖 Ertane Baydar, Arzu Sema, ve Turgut Baydar. "-ki Eki Üzerine", *TDAY – Belleten* 2004. 2 (2006): 31-49.
- 📖 Gülsevin, Gürer. "Türkçede Sıra Dışı Ekler ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara: TDK (2004): 1267-1283.
- 📖 Güneş, Sezai. *Türk Dili Bilgisi*. İzmir, 2002.
- 📖 Karaağaç, Günay. *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ, 2012.
- 📖 Koç, Nurettin. *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp, 1990.
- 📖 Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri - Şekil Bilgisi-*. Ankara: TDK, 2003.
- 📖 Turan, Zikri. "Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara: TDK (2000): 1835-1844.
- 📖 Üstünova, Kerime. *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*. İstanbul: Kesit, 2008.